

ЛІТЕРАТУРА ЯК ДОЛЯ

15 квітня виповнилося 90 років від дня народження Віталія Григоровича Дончика — академіка НАН України, доктора філологічних наук, професора, лауреата Державної премії імені Тараса Шевченка, головного редактора журналу «Слово і Час» (1989—2000). Через російську військову агресію не вдалося вчасно вшанувати пам'ять колеги, який з 1962 р. пов'язав своє життя з Інститутом літератури й активно працював тут до кінця життя.

Пригадуючи тогочасну інститутську атмосферу, реакцію компартійного керівництва на «Історію української літератури» у 8 томах і свого молодого колегу, Микола Жулинський серед іншого зауважив:

Найбільше дісталось Дончикові — авторів розділу «Проза», в якому він справедливо оцінив творчість своїх сучасників — Олесь Гончара, Михайла Стельмаха, Євгена Гуцала, Григора Тютюнника, Павла Загребельного, Івана Чендея, Романа Іваничука, Романа Андріяшика, Анатолія Дімарова, Володимира Дрозда, Валерія Шевчука, Юрія Щербака... Не випадково цей розділ в «Історії...» написав популярний критик, який не оминув у своїх рецензіях і статтях жодного примітного прозового твору від другої половини 50-х років, 60-тих і згодом 70-тих... Навряд чи хто із тогочасних літературних критиків міг зрівнятися у такому панорамному охопленні літературного прозового процесу із Віталієм Дончиком. У цьому темному, суціль регламентованому всюдисущою цензурою часі, до того ж окупованому ідеологічно пильними «слугами партії» на зразок санових, равлюків і шамот, таким чесним літераторам, як Віталій Дончик, було нелегко [5,11].

У доробку В. Дончика понад 500 статей і майже два десятки монографій, в яких на високому фаховому рівні простежено особливості українського літературного процесу ХХ—ХХІ ст., акцентовано й менш помітні літературні постаті чи явища. А втім, хоч які проблеми порушував В. Дончик у своїх наукових, літературно-критичних чи публіцистичних статтях, незмінним було його розуміння фундаментального значення гуманітаристики в розбудові нації та незалежної України, його чітка громадянська позиція. Повномасштабний етап неспровокованої і кривавої російсько-української війни, катастрофічні наслідки російської окупації українських територій підтверджують істинність Дончиковаго послуху — плекати свою національну ідентичність і культуру, протистояти повсюдному засиллю «руського мира», хижацька суть якого «ніскільки не стає кращою від того, що це культурна експансія, як не стає злодій благороднішим від того, що він грабує музей, а не банк» [4, 7].

Мудрість і розважливість, вимогливість і цілеспрямованість, патріотизм і працьовитість, доброзичливість і демократизм, скромність і відкритість, неймовірне почуття гумору і товарищів — це далеко не всі риси вдачі Віталія Дончика, які згадає кожен, кому хоч раз випала нагода працювати чи спілкуватися з ним. А ще — незмінний легкий усміх. Таким він був і в житті, й у громадській діяльності, й у науці. Мала хороша можливість поспостерігати за Віталієм Григоровичем і переконатися в цьому, адже понад десять років працювала з ним над академічною «Історією української літератури» у 12 томах — масштабним й амбіційним проектом, робота над яким повністю поглинала його, виснажувала і надто засмучувала через повільний темп підготовки видання до друку. На жаль, він устиг порадіти виходу тільки перших чотирьох томів.

Ще на етапі формування концепції «Історії української літератури» у 12 томах Віталій Григорович усвідомлював труднощі, на які щоразу наражатиметься, однак був твердо переконаний, що час настав, адже за роки незалежності вітчизняне літературознавство напрацювало необхідну наукову базу для створення великого синтетичного історико-літературного наративу, в якому чільне місце має посідати історія літературного процесу. Останній, на його переконання, в історії української літератури «ніколи не був абсолютно висхідним чи низхідним, для нього характерні і тяглість, і дискретність, і рух супротив, і ретардації, і випередження своєї доби» [3, 121]. Тож відкидаючи регламентованість і напередвизначеність як контрпродуктивні, він спрямовував творчу енергію авторського колективу на написання історії літератури як рухомої нараційної енциклопедії, в якій канон «постає як результат усього багатозарового дискурсу» [2, 39]. Ґрунтовне перепрочитання, а не ревізування, переосмислення, а не відкидання, а ще синтез герменевтичного й аксіологічного підходів, органічна єдність академічно виваженого й індивідуально об'єктивного стилю письма стали дороговказами для редакторів та авторів проекту. Академічна історія української літератури має максимально повно охоплювати період від давнини до перших двох десятиліть ХХІ ст., а її пріоритетна мета полягає в тому, щоб «розповісти своєму народові та світові про літературу (і духовність, неповторність культури) одного з багатьох народів Європи» [2, 46], дати Україні правдиву історію її літератури, бо саме через Слово відбувається самоутвердження нації.

На етапі підготовки перших двох томів «Історії...», як згадає Віра Сулима, окреслилась низка проблем сучасної української гуманітаристики:

Визначаючи принципи подачі цитат із пам'яток (особливо творів Київської Русі), спершу — в оригіналі, а потім — в сучасному перекладі, головний редактор дванадцятитомника чи не вперше так ясно, а давники — вкотре побачили колосальну прогалину в публікаціях оригінальних найстарших текстів нашої писемності: надто довго українські вчені вимушено користувалися тим, що опублікували росіяни в ХІХ—ХХ ст. [7, 40].

Важлива сторінка в багатогранній діяльності В. Дончика — реформування журналу «Радянське літературознавство». Завдання не з легких, адже необхідно було не механічно перейменувати і відмовитись від радянських кліше, а докорінно змінити концептуальні засади видання, зробити його стрижневим у національному літературознавчому наративі. Популярність журналу «Слово і Час» у ті роки засвідчують накладі, які нині здаються захмарними, — понад 30 тисяч примірників. Літературознавиця Ганна Токмань, яка у 1990-х учителювала в Бердянську, про його важливість і впливовість зазначає:

Почала передплачувати конче потрібний мені часопис, рекламувати його на засіданнях міськрайонного методичного об'єднання вчителів української мови і літератури, яким керувала. Наука академічного рівня прийшла до вчителя і з його уст — в шкільні класи, завдяки журналу не просто підвищився рівень літературної освіти, а й відбулося її «перезавантаження»: змінювалися теоретичні засади, заповнювалися білі плями в історії української літератури, опановувалося письменство української діаспори, поверталися до школи заборонені та замовчувані в СРСР письменники [8, 128].

Варто навести й цікаві спостереження літературознавця Юрія Барабаша про внесок В. Дончика у формування академічного літературознавчого видання. Він виокремив слово «рух» як концепт, що стало

парадигмальним трендом життя і наукової діяльності Дончика, визначальним для розуміння його людської природи, вектору духовного розвитку, штибу життя. <...> Таким рухом-оновленням став і прихід Дончика на посаду головного редактора журналу «СіЧ», на той момент ще «Радянського літературознавства», такого собі суто радянського видання, не гіршого, але й не кращого поміж іншими, просто пересічного, наперед призначеного не для читання, поготів не для збудження думки та генерування ідей, а задля... задля бозна-чого, певно, задля того, щоб автори могли друковано зафіксувати свою присутність в професійному середовищі. <...> Однак такий стан добігав — і швидко добіг — кінця, у редакційні вікна ввірвався вітер перемін, почався стрімкий рух від зачучерілої радянщини до сучасного, європейського рівня. Нова назва — «Слово і Час» — засвідчила цей вектор, а зухвалий інтермедійний присмак в аббревіатурі — СіЧ — натякав на запорізький дух вольності, протистояння казенщині [1,109].

В. Дончик був активним громадсько-політичним діячем, непоступливим у питаннях українського державотворення, співзасновником Народного руху України та принциповим чиновником Київської міської адміністрації, який на початку 1990-х поставив собі за мету українізувати столицю України, зокрема повернути втрачені назви вулиць чи дати їм імена знакових історичних осіб — Івана Мазепи, Симона Петлюри, Євгена Коновальця. У цьому контексті друзі та соратники часто згадують його виступ на спільному засіданні Президії правління Спілки письменників України та правління Київської організації СПУ в липні 1988 р., в якому В. Дончик

дуже точно визначив справжню загрозу для розвитку народу — національний нігілізм... Українське слово — це велика політика. Мова — це щоденне життя людини, щоденне буття нації. Віталію Григоровичу хотілося навести мости між тими, хто працював зі словом, і тими, хто мав забезпечити українському слову роль головного будівничого української держави [6, 344].

Можна згадувати й згадувати цікаві моменти з біографії Віталія Дончика чи проекти, які він ініціював, десятки успішно захищених кандидатських та докторських дисертацій, де він був науковим керівником, опонентом чи рецензентом, як і будь-які інші аспекти його багатогранної діяльності, та щоразу над усім поставатиме шляхетність його натури і принциповість громадянської позиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабаш Ю.* Рух як ідея, як засада, як судьба. Згадуючи Віталія Дончика // Боліло серце за Україну: спогади про Віталія Дончика. Збірник статей. Київ: Ярославів Вал, 2019. С. 108—111.
2. *Дончик В.* Про історію літератури, якої досі не було // *Дончик В.* Неминуче й неминуще: літературні дослідження і хроніки. Київ: Наукова думка, 2012. С. 29—47.
3. *Дончик В.* Проект потрібний і можливий // Там само. С. 107—125.
4. *Дончик В.* Текст і контекст (Замість передслова) // *Дончик В.* Доля української літератури — доля України. Київ: Грамота, 2011. С. 6—15.
5. *Жулинський М.* Найбільше боліло серце за Україну // Боліло серце за Україну: спогади про Віталія Дончика. Збірник статей. Київ: Ярославів Вал, 2019. С. 7—29.
6. *Заєць І.* Пам'яті Віталія Дончика // Там само. С. 334—352.
7. *Сулима В.* Він очолював сізіфів проект — АІУЛ-12 // Там само. С. 37—43.
8. *Токмань Г.* Ніжно-глибинна й раціональна зірка любові Віталія Дончика до України // Там само. С. 127—137.

Надія БОЙКО

Отримано 17 жовтня 2022 р.

м. Київ